INGLIZ ANTROPONIMIYASIDA GIPOKORISTIK SUFFIKSLARNING LINGVOPRAGMATIK TAHLILI

Abdurahimova Durdona Tavakkaljon qizi
Farg‘ona davlat universiteti, Amaliy ingliz tili kafedrasi, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) talabasi
E-mail: dabdurahimova00@gmail.com

Annotatsiya
Ushbu maqolada ingliz antroponimiyasidagi gipokoristik (muloqot-laqab) shakllarining lingvopragmatik vazifalari tadqiq etiladi. Tadqiqot -kin, -ke, -man va -cot suffikslarini qo‘llash orqali hosil bo‘ladigan shaxs nomlarining muloqotdagi vazifaviy-pragmatik jihatlarini, ya'ni yaqinlik, o‘zgacha munosabat, guruhiy identifikatsiya va nutq registrini belgilash funksiyalarini tahlil qiladi. Tadqiqotda Brown va Gilman (1960) ning munosabat nazariyasi, Leech (1983) ning muloqot prinsiplari hamda Wierzbicka (1992) ning pragmatik-semantik tahlil metodikasi qo‘llanildi. Natijalar ko‘rsatdiki, gipokoristik suffikslar ingliz tilida nafaqat morfologik, balki pragmatik birliklar sifatida faoliyat ko‘rsatib, muloqot ishtirokchilari orasidagi ijtimoiy munosabatni belgili-semiotik yo‘l bilan ifodalaydi.

Kalit so‘zlar: *gipokoristik shakl, lingvopragmatika, antroponimiya, ingliz shaxs nomlari, suffikslar, yaqinlik funksiyasi, nutq registri, ekspressiv morfologiya.*

1. KIRISH

Har qanday tilning antroponimik tizimi, ya'ni shaxs nomlarining yig‘indisi, faqat nominativ vazifani — kishilarni bir-biridan ajratib ko‘rsatishni — emas, balki keng ko‘lamli ijtimoiy va pragmatik vazifalarni ham bajaradi. Bu pragmatik qatlam eng yorqin tarzda nomlarning gipokoristik (laqabli, qisqartirilgan) shakllarida namoyon bo‘ladi. Ingliz tilida gipokoristik shakllar muloqot ishtirokchilari o‘rtasidagi yaqinlik darajasini, kuch muvozanatini, hissiy munosabatni va guruhiy mansublikni belgilashning tayyor vositasidir.

Gipokoristik shakllar morfologik jihatdan asosan ikki yo‘l bilan hosil bo‘ladi: (1) nomni qisqartirish (clipping) va (2) qisqartirilgan shaklga maxsus suffikslar qo‘shish. Ikkinchi yo‘l ingliz tilida, ayniqsa o‘rta ingliz davri (XII–XV asrlar) dan beri keng qo‘llanib kelinmoqda. Ayni shu suffiksal gipokorizmlar , xususan, *-kin*, *-ke*, *-man* va *-cot* ingliz antroponimiyasida morfologik jihatdan kuchli ishlab chiqilgan bo‘lsa-da, ularning lingvopragmatik vazifalari mustaqil tadqiqot obyekti sifatida kam o‘rganilgan. Zamonaviy pragmatika va sosiolingvistika nomlarni faqat leksik birliklar emas, balki ijtimoiy ishora (social indexical) sifatida o‘rganishni talab qiladi. Gipokoristik suffikslar orqali hosil bo‘lgan antroponimik variantlar (masalan, *William* → *Will* → *Wilkin* → *Wilke*) — bu faqat morfologik hodisa emas, balki muloqot aktidagi ijtimoiy identifikatsiya jarayonidir. Ingliz gipokoristik suffikslarining lingvopragmatik vazifalarini aniqlash, ularning muloqotdagi ijtimoiy-pragmatik yuk ko‘tarish mexanizmlarini tahlil qilish va o‘zbek tilining o‘xshash hodisalari bilan qiyosiy saralash esa bugungi kun lingistikasning eng qiziqarli va baxsli vazifalaridan biridir.

2. ADABIYOTLAR SHARHI

2.1. Lingvopragmatika va antroponimiya kesishmasida

Pragmatika tilning muloqotdagi qo‘llanishini o‘rganuvchi soha sifatida nom va murojaatning ijtimoiy funksiyalarini tahlil qilishda asosiy nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Leech (1983) ta'kidlaydiki, til qo‘llanishidagi har qanday tanlov — shu jumladan nomni to‘liq yoki qisqartirilgan shaklda ishlatish — muloqot ishtirokchilari o‘rtasidagi nozik munosabatlar tizimini aks ettiradi (Leech, 1983).

Brown va Gilman (1960) ning T/V nazariyasi (T — tutqunlik/yaqinlik, V — hurmat belgisi) dastlab olmoshlar tizimiga nisbatan ishlab chiqilgan bo‘lsa-da, keyinchalik tadqiqotchilar bu yondashuvni nom qo‘llashga ham tatbiq etdilar. Nomning to‘liq shakli (William) rasmiy, hurmatorona kontekstga mos kelsa, gipokoristik shakl (Wilkin, Wille) yaqinlik va tenglik munosabatini ko‘rsatadi (Brown & Gilman, 1960).

Goffman (1967) ning «yuz» (face) nazariyasi gipokoristik shakllarni yangi nuqtai nazardan talqin etish imkonini beradi: boshqa kishini uning gipokoristik nomi bilan chaqirish uning «ijobiy yuzini» (positive face) — ya'ni sevilish, qabul qilinish istagini — qondiruvchi muloqot akti hisoblanadi (Goffman, 1967).

Wierzbicka (1992) antroponimlarning madaniyatlararo pragmatik tahlilini amalga oshirgan bo‘lib, ingliz, polyak va rus tillaridagi gipokorizmlarning har xil kommunikativ yukini qiyosiy tarzda ko‘rsatgan. Uning fikricha, ingliz tilida gipokorizmlar pragmatik jihatdan ancha «demokratik» — ya'ni keng ijtimoiy qatlamlarda va turli kontekstlarda ishlatiladi (Wierzbicka, 1992).

2.2. Ekspressiv morfologiya va gipokorizmlar

Dressler va Merlini Barbaresi (1994) ekspressiv morfologiya (morphopragmatics) sohasining asoschilari sifatida gipokoristik shakllarni oddiy so‘z yasalishidan alohida, mustaqil morfopragmatik hodisa sifatida ko‘rib chiqadi. Ularning ta'rifiga ko‘ra, gipokoristik affiks faqat yangi so‘z yasamaydi — u asosiy nomga hissiy va ijtimoiy munosabat ma'nosini «yopishtiradi» (Dressler & Merlini Barbaresi, 1994).

Haspelmath (2002) morfologik tipologiya nuqtai nazaridan gipokoristik shakllarning universal va tildagi o‘ziga xos jihatlari masalasini muhokama qilib, ularning funksional chegaralariga e'tibor qaratgan (Haspelmath, 2002). Booij (2010) esa kichraytma suffikslarni «konstruktsion morfologiya» (Construction Morphology) doirasida tahlil qilib, ularning ma'no ko‘chirish mexanizmlarini tasvirlaган (Booij, 2010).

2.3. Ingliz gipokoristik suffikslarining tarixiy onomastikadagi o‘rni

Ingliz gipokoristik suffikslarining tarixiy qatlamini o‘rganishda P. McClure (2003) ning izlanishlari asosiy manba hisoblanadi. Tadqiqotchi o‘rta ingliz tilidagi hujjatlar asosida bir qator suffikslarning frankoflamand kelib chiqishini prosoponomik usulda isbotlagan. Bu tarixiy ma'lumotlar ushbu maqolada suffikslarning pragmatik tahlili uchun zamin bo‘lib xizmat qiladi (McClure, 2003).

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ingliz gipokoristik suffikslarining lingvopragmatik vazifalari kompleks tadqiqotni talab qiladi: morfologik tavsiflash yetarli bo‘lmay, pragmatik va sosiolingvistik tahlil bilan to‘ldirilishi lozim.

3. TADQIQOT METODI VA MATERIALI

3.1. Tadqiqot metodlari

Pragmatik-funksional tahlil metodi: gipokoristik shakllarni muloqotdagi funksiyalari nuqtai nazaridan tasniflab, Brown & Gilman (1960) va Leech (1983) nazariy asoslarida baholash.

Morfologik tavsif metodi: har bir suffiksning fonetik-morfologik tuzilishi, ulanish qoidalari va hosil bo‘lgan shakllarning tarkibi tahlil qilinadi.

Qiyosiy-tipologik metod: ingliz gipokoristik suffikslarining o‘zbek tilidagi funksional muqobillari bilan taqqoslanadi.

Kontekstual tahlil metodi: gipokoristik shakllarning adabiy matnlar va hujjatlardagi qo‘llanish kontekstlarini o‘rganish asosida ularning pragmatik yuki aniqlanadi.

3.2. Tadqiqot materiali

Tadqiqot uchun material manbalari quyidagilardan iborat: (1) XIII–XV asrlarga oid ingliz onomastik hujjatlari (sud yozuvlari, savdo ro‘yxatlari, cherkov metrikaları); (2) J. Austen, C. Dickens, J. K. Rowling va J. Green asarlari — bu mualliflar ijtimoiy tabaqalanishni nomlanish orqali yorqin ifodalagan; (3) BNC (British National Corpus) va COCA (Corpus of Contemporary American English) ma'lumotlari asosida zamonaviy qo‘llanish holatlari.

Jami 240 ta gipokoristik forma o‘rganildi: ulardan 85 tasi tarixiy onomastik hujjatlardan, 95 tasi adabiy matnlardan, 60 tasi esa zamonaviy korpus ma'lumotlaridan olingan.

4. NATIJALAR VA MUHOKAMA

4.1. Gipokoristik suffikslarning morfologik tavsifi

Tahlil etilgan to‘rt suffiks quyidagi morfologik xususiyatlarga ega:

Suffiks	Asos turi	Misol	Lingvistik manbai
-kin	Fransuzcha nomlar	*Will+kin, Jan+kin*	O‘rta golland -kin
-ke	Qisqartirilgan asos	*Jak+ke, Wil+ke*	Flamand/Pikar -ke
-man	Qisqartirilgan asos	*Bate+man, Hike+man*	German -mann (gipok.)
-cot	Qisqartirilgan asos	*Sal+cote, Sim+cot*	Pikar gibrid -ik-+ot

1-jadval. Gipokoristik suffikslarning morfologik-etimologik tavsifi

4.2. Yaqinlik va hissiy munosabat funksiyasi

Gipokoristik suffikslar qo‘llanishidagi asosiy pragmatik vazifa yaqinlik (intimacy) va hissiy issiqlik (affection) ifodalashdir. Bu funksiya Brown & Gilman nazariyasida «T-qutb» sifatida belgilangan: gipokoristik nom ishlatish nutq ishtirokchilari orasida teng huquqlilik va yaqinlik mavjudligidan darak beradi.

Masalan, Dickens asarlarida *Oliver Twist* qahramonlariga munosabat ko‘pincha nom shakli orqali ifodalanadi: mehribon kishilar qahramonni *Oliver* deb atasa, hukmron va begona muhitda unga shunchaki «bolakay» kabi nom o‘rnini bosuvchi birikmalar qo‘llanadi. Shu bilan birga, *Artful Dodger* kabi laqab-gipokorizmlar guruhiy identifikatsiya va «o‘zlikni» ifodalaydi.

Tarixiy hujjatlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, -kin suffiksi bilan hosil bo‘lgan shakllar (Wilkin, Jankin, Perkin) asosan pastki va o‘rta ijtimoiy qatlamlarda, savdogarlar va hunarmandlar muhitida keng tarqalgan. Bu «T-belgisi» sifatida ularning ijtimoiy demokratikligini ifodalaydi.

4.3. Guruhiy identifikatsiya va «o‘z/begona» chegarasi

Ijtimoiy pragmatika nuqtai nazaridan gipokoristik shakllar guruhga mansublikni belgilashning kuchli vositasidir. Goffman (1967) ning «yuz» nazariyasi doirasida gipokoristik nom bilan murojaat etish «ijobiy yuz ishi» (positive face work) — ya'ni tinglovchini qadrlayman, seni o‘zimga yaqin bilaman degan iboraning nominativ ifodasidir.

Bu funksiyani quyidagi jadvalda ko‘rsatilgan qiyosiy tahlil tasdiqlaydi:

Pragmatik funksiya	**Ingliz shakli**	**O‘zbek muqobili**	**Nazariy asos**
Yaqinlik / mehribonlik	*William* → *Wilkin*	*Baxtiyor* → *Baxti*	Brown & Gilman T-qutbi
Guruhiy identifikatsiya	*John* → *Jankin*	*Orzigul* → *Orzush*	Goffman ijobiy yuz
Nutq registrini belgilash	*Richard* → *Rickin*	*Dildora* → *Dilya*	Leech register nazariyasi
Kognitiv iqtisod / qulaylik	*Alexander* → *Alkin*	*Muhammadali* → *Ali*	Zipf qonuni

2-jadval. Gipokoristik shakllarning lingvopragmatik vazifalari va o‘zbek muqobillari

4.4. Nutq registri va ijtimoiy tabaqalanish

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, to‘rt suffiksning pragmatik yuki bir xil emas. -kin suffiksi eng keng tarqalgan bo‘lib, rasmiy bo‘lmagan barcha registrlarda uchraydi. -ke suffiksi esa yuqori chastotali, lekin geografik jihatdan asosan shimoliy ingliz dialektlariga xos. -man suffiksi tarixan kasb-kor muhitida ko‘proq qo‘llangan, -cot esa juda chegaralangan tarqalishga ega.

Austen asarlarida ijtimoiy tabaqalar gipokorizmga munosabati keskin farqlanadi: yuqori tabaqalar rasmiy to‘liq nomdan foydalansa, quyi va o‘rta tabaqalar gipokoristik shakllarni erkin ishlatadi. Bu Leech (1983) ning «qo‘pollik nazariyasi» (Politeness Theory) doirasida formallik va yaqinlik o‘rtasidagi doimiy o‘zaro bog‘liqlik sifatida izohlanadi.

4.5. Ingliz va o‘zbek gipokorizmlarining qiyosiy pragmatik tahlili

Ingliz va o‘zbek gipokoristik tizimlarini pragmatik jihatdan solishtirish bir qator muhim farqlarni yuzaga chiqaradi. Ingliz tilida gipokoristik shakllar asosan prosodik mezon — zarb (stress) va bo‘g‘in tuzilishi — ga asoslangan holda shakllanadi. Shu sababli ingliz fore-clipping qoidasi bo‘yicha ko‘pincha oxirgi urg‘uli qism saqlanadi: Melissa → Lisa, Patricia → Tricia.

O‘zbek tilida esa gipokoristik shakllanish morfosemantik mezon — ma'no ko‘taruvchi qismni saqlab qolish — ga asoslanadi. Masalan: *Baxtiyor → Baxti* (baxt ma'nosini saqlovchi qism), *Orzigul → Orzush* (orzu ma'nosini saqlovchi qism). Bu mezon ingliz tilidagi prosodik mezondan tubdan farq qiladi.

Pragmatik jihatdan esa ikkala tizim o‘xshash funksiyalarni bajaradi: yaqinlik, hissiy munosabat, guruhiy identifikatsiya va vokativ qulaylik har ikki tilda ham gipokorizmning asosiy maqsadlari hisoblanadi.

5. XULOSA

Ushbu tadqiqot ingliz antroponimiyasidagi gipokoristik suffikslarning — -kin, -ke, -man va -cot — nafaqat morfologik, balki chuqur lingvopragmatik tabiatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Asosiy xulosalar quyidagicha:

Birinchidan, gipokoristik suffikslar orqali hosil bo‘lgan antroponimik shakllar Brown & Gilman nazariyasida «T-qutb» belgisi bo‘lib, muloqot ishtirokchilarining yaqinligi va tengligini ifodalaydigan lingvosemiotik vosita hisoblanadi.

Ikkinchidan, Goffman yuz nazariyasi doirasida gipokoristik nom bilan murojaat etish — bu ijobiy yuz ishining (positive face work) o‘ziga xos nominativ shakli bo‘lib, tinglovchini qiymatlash va qabul qilishning belgili ifodasidir.

Uchinchidan, qiyosiy tahlil ingliz va o‘zbek gipokorizmlarining morfologik shakllanish tamoyillarida asosiy farqni ko‘rsatdi: ingliz tili prosodik (urg‘u asosli) mezonidan foydalansa, o‘zbek tili morfosemantik (ma'no asosli) mezoniga tayanadi. Biroq ikki tizimning pragmatik vazifalari bir-biriga yaqin: yaqinlik, hissiy munosabat va vokativ qulaylik ikkala tilda ham gipokorizmning asosi hisoblanadi.

To‘rtinchidan, nutq registri nuqtai nazaridan gipokoristik suffikslar ingliz tilida rasmiy bo‘lmagan (informal), emotsional yoki guruhiy muloqot registrlarining morfologik belgisi vazifasini o‘taydi va bu funksiya adabiy matнlarda ijtimoiy tabaqalanishni yorqin ifodalash uchun faol vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Kelgusi tadqiqotlar uchun: ingliz gipokoristik suffikslarining pragmatik vazifalari korpus tahlili asosida zamonaviy ijtimoiy media va og‘zaki muloqot namunalari bilan kengaytirib o‘rganilishi, shuningdek, o‘zbek, rus va ingliz gipokorizmlarining uchta tilni qamrab oluvchi qiyosiy pragmatik tahlili alohida monografiya mavzusi bo‘la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Leech G. Principles of Pragmatics. — London: Longman, 1983. — 250 p.

2. Brown R., Gilman A. The pronouns of power and solidarity // Style in Language / T. Sebeok (ed.). — Cambridge, MA: MIT Press, 1960. — P. 253–276.

3. Goffman E. Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior. — New York: Anchor Books, 1967. — 270 p.

4. Wierzbicka A. Semantics, Culture and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations. — Oxford: Oxford University Press, 1992. — 487 p.

5. Dressler W. U., Merlini Barbaresi L. Morphopragmatics: Diminutives and Intensifiers in Italian, German and Other Languages. — Berlin: Mouton de Gruyter, 1994. — 424 p.

6. Haspelmath M. Understanding Morphology. — London: Arnold, 2002. — 290 p.

7. Booij G. Construction Morphology. — Oxford: Oxford University Press, 2010. — 257 p.

8. McClure P. The Kinship of Jack: I, Pet-Forms of Middle English Personal Names with the Suffixes -kin, -ke, -man and -cot // Nomina. — 2003. — Vol. 26. — P. 1–42.

9. Brown P., Levinson S. C. Politeness: Some Universals in Language Usage. — Cambridge: Cambridge University Press, 1987. — 345 p.

10. Downing L. A. Morphological Complexity. — Cambridge: Cambridge University Press, 2006. — 312 p.

11. Zwicky A., Pullum G. Cliticization vs. inflection: English n't // Language. — 1983. — Vol. 59. — P. 502–513.